

PROMĚNY ŠKOLY A KURIKULA A JEJICH ODRAZ V UČEBNICÍCH

Věra Martinková

***Anotace:** Příspěvek se zabývá především vlivem proměn současného kurikula na české učebnice – zejména na jejich obsah a didaktickou složku – na jejich kvalitu, proměny a vývoj. Dnešními aktuálními oblastmi, kterým je třeba věnovat pozornost, jsou zejména Rámcové vzdělávací programy a též příprava státních maturit (a k tomu směřující materiály CERMATu a SCIO). Autorka pojmenovává problematická místa, která zakládají důvody, proč učebnice někdy nemohou naplno rozvinout všechny své stránky v maximální kvalitě – ať již tyto problémy vyvolávají na úrovni škol, odpovědných ústavů nebo MŠMT ČR. Autorka příspěvku se k problematice staví z pozice autorů učebnic a nakladatelů, mezi něž sama patří. Využívá i zkušeností ze své praktické a výzkumné pedagogické činnosti (zejména na středních školách) a ze svých grantových výzkumů a prací pro MŠMT ČR.*

***Abstract:** This paper deals with the impact of contemporary Czech curriculum on textbooks – especially on their didactic part and their contents as well as on their quality, changes and development. At the moment the attention is being mainly focused on Framework Educational Programs and on preparation of the state leaving exams (and the materials of CERMAT and SCIO related to this area). The author defines the problematic subject areas which may be the reason why textbooks cannot be worked out in the best quality – whether these problems occur in schools, responsible institutions or the Ministry of Education. The author of this paper gives her opinion from the position of authors and publishers as she is one of them. She makes use of her experience in practical activities (especially in secondary schools) and from her research funded by the Ministry of Education.*

Současné školství prochází obdobím intenzivních změn, které ovlivňují praktickou výuku na školách i tvorbu učebních a dalších didaktických materiálů. Nejdiskutovanějšími novými dokumenty a programy MŠMT ČR a institucí, které se podílejí na tvorbě nového českého kurikula, jsou Rámcové vzdělávací programy (pro základní i střední vzdělávání) a dále též příprava státních maturit (pro střední školy s maturitou). Na přípravě těchto zásadních programů pracují především Výzkumný ústav pedagogický v Praze (dále VÚP), Výzkumný ústav odborného školství v Praze (dále NÚOV), CERMAT, SCIO a další.

Jisté mají své progresivní rysy, obzvláště RVP, avšak důležitější je vždy poukázat na nedostatky, což může iniciovat další zkvalitnění projektů. Chtěla bych proto v tomto svém příspěvku analyzovat sporná a problematická místa těchto nových materiálů a programů z hlediska autorů a nakladatelů učebnic. Sama patřím, jako šéfredaktorka nakladatelství učebnic TRIPOLIA, s. r. o., a autorka téměř čtyřiceti učebnic českého jazyka a literatury, k oběma jmenovaným skupinám. Zároveň bych zde chtěla využít i zkušeností ze své praktické pedagogické činnosti

středoškolského profesora a vysokoškolského učitele, ze své výzkumné činnosti v Ústavu pedagogických a psychologických výzkumů při PedF UK v Praze, grantových výzkumů a prací pro MŠMT ČR i pro CERMAT a školskou parlamentní komisi.

V současné době se při tvorbě a vydávání učebnic vtráží některé neodbytné otázky, které byly vyvolány především nedomyšlením nebo nedořešením celé koncepce. Formulujme si je z pohledu autora a nakladatele:

- Nakolik jsou plánované programy důvěryhodné? Nakolik se lze spolehnout na to, že v případě schválení jednotlivých programů a jejich uvedení do praxe tyto programy fungují a budou fungovat? Vždyť autor a nakladatel musí učebnici připravit nejméně pro horizont deseti let.
- Jak přistoupit k poměrně volně pojatým Rámcovým vzdělávacím programům?
- Jak řešit konflikt mezi Rámcovými vzdělávacími programy pro gymnázia a střední odborné školy a mezi plánovanými státními maturitami, když jedna strana nabízí volnost až přehnanou a druhá její pravý opak – sjednocení požadavků českých středních škol s maturitou všech typů? Co z tohoto dilematu vyvodit pro tvorbu a realizaci učebnic?
- Jak řešit hrozící konflikt mezi profesionálními autory učebnic a jejich nakladateli na jedné straně a učiteli píšícími dle nové koncepce školství „svoje“ učební materiály pro svou třídu či školu na straně druhé, vycházíme-li z posledních veřejně vyjádřených názorů MŠMT, které preferují tvorbu učitelskou? Co z toho plyne pro zavedená nakladatelství učebnic a pro kvalitní specializované autory učebnic a autorské týmy?
- Jakou kvalitu a jaký význam má současné schvalovací řízení učebnic MŠMT ČR pro udělování doložek učebnicím v řádných nakladatelstvích? A jakou bude mít hodnotu v případě, že zároveň bude na učebnicový trh nekontrolovaně a nehodnoceně vstupovat záplava učebnic a učebních textů přímo ze škol?
- Jak vyřešit dilema, že učebnice vydané v oficiálních nakladatelstvích podléhají přísným kritériím a přísnému hodnocení, kdy minimálně každých 6 let musejí procházet náročným schvalovacím řízením MŠMT ČR a jsou posuzovány množstvím specializovaných lektorů, institucí a organizací, ale naproti tomu učebnice, které vyrobí sami učitelé, nemají procházet žádnou kontrolou?
- Jak vyřešit nedodržování autorského zákona při tvorbě učebních materiálů přímo ve školách? Jak se mají nakladatelé a jejich autoři bránit tomu, aby učitelé, kteří sice oprávněně užívají texty jiných autorů zavedených učebnic ve výuce, nepřebírali stejné texty „do svých učebnic“?
- Co si myslet o programu státních maturit a jak k němu v nakladatelstvích a učebnicích přistupovat? Budou? Nebudou? V jaké podobě? V jakém časovém horizontu? Dokáže vůbec někdo solidně vyřešit otázku bezchybných zadání a řešení? (Prozatím nebylo vyřešeno.) Dokáže stát najít nezaujaté pracovníky nebo sestavit počítačové programy se schopností rychlého a bezchybného vyhodnocování státních maturit? (Prozatím nebylo vyřešeno.) Co si pomyslet o stávajících zadáních a vyhodnocování, kdy v období testování a ověřování programu státních maturit se najednou stát opět zříká své role posuzovatele a výsledky mají opět hodnotit vlastní učitelé? Co dodat k nepříliš vysoké kvalitě „státních maturit nanečisto“?

Otázek a problémů, jak sami vidíte, se rýsuje velké množství – a další se objevují, místo aby ubývaly. A někdy se nám – autorům a nakladatelům – zdá, že nejenže nejsou kompetentně řešeny a zodpovídány, ale ani zde není vůle k jejich řešení. Rychlé střídání vlád a ministrů k odpovědnému řešení rozhodně nepřispívá – a místo solidní školské politiky, která by se – byť zvolna – vyvíjela stále k lepšímu, odpovědné orgány a instituce zabředají, bohužel, do stále větších problémů, protimluvů a unáhlených řešení, do stále většího chaosu.

Vraťme se nyní k jednotlivým otázkám. Pokusím se přiblížit, jak je řeší autoři učebnic a nakladatelé. A nechci zapomenout ani na komplikace, které tato řešení často provázejí. Vyjděme znovu z aktuálních materiálů, které mění tvář současného českého školství. Rámcové vzdělávací programy pro základní vzdělávání byly uvedeny do praxe v září 2007. Ostatní (RVP G, RVP GSP, RVP SOV) jsou prozatím rozpracované a počítá se s jejich oficiálním uvedením do praxe od září 2008. A co to znamená pro autory učebnic a nakladatele?

MŠMT ČR, VÚP i NÚOV se již od poloviny 90. let tváří, jako by Rámcové vzdělávací programy skutečně existovaly. A tak od 90. let procházíme virtuální realitou, kdy nám MŠMT v prvním kole schvalovacího řízení učebnic společně s lektory zmíněných ústavů vracelo zpravidla naše učebnice jako neschválené a své rozhodnutí odůvodňovalo tím, že nebyly zohledněny RVP – přestože se jednalo o období, kdy se o RVP pouze začínalo jednat a jejich oficiální uvedení jako závazného kurikulárního materiálu bylo v nedohlednu. V letošním roce jsme již RVP pro všechny stupně škol byli nuceni zohlednit, přestože i v současné době platí pouze RVP ZV. Vedlo nás to však zároveň k důkladnému studiu všech přístupných materiálů a návrhů. A tak jsme např. zjistili, že VÚP a NÚOV celá léta se svým nezanedbatelným počtem zaměstnanců pracovaly – každý zvláště – na úplně stejných programech, jejichž výstupy jsou snad vyjádřeny trochu jinými slovy, ale v podstatě jsou též více méně shodné. Na druhou stranu je však toto shodné pojetí pro autory a nakladatele v jistém ohledu plus, i když se tu zbytečně plývalo státními financemi, neboť do hry vstupuje ještě třetí aktér – státní maturity. Na nich – opět na stejném tématu jako v RVP – pracovali pro změnu pracovníci CERMATu, SCIO ad. A ti naopak tam, kde se RVP pro různé typy středních škol liší, hledali sjednocující řešení, které umožní právě ty kýžené **jednotné** státní maturity.

A opět je tu otázka: Co z těchto závěrů plyne pro autory a nakladatele? Jejich úkolem je totiž na jedné straně realizovat rozvolnění učiva, variantnost (viz RVP) – ale na té druhé i jednotnost pro všechny typy škol (viz státní maturity). Nejlepším vzorem autorům i nakladatelům by tady bezesporu byla oblečená-neoblečená, obutá-neobutá Chytrá horákyň.

A to jsme se ještě nezmiňovali o dalším problému, který byl nastolen s nastartováním RVP v českém školství – o trochu nucené volnosti praktických učitelů a škol, zejména při tvorbě vlastních učebních programů v jednotlivých předmětech a s tím související tvorbě učebnic a učebních materiálů. Není nám zcela jasné, co tím iniciátoři z výzkumných školských úřadů a MŠMT vlastně míní. Že by se nyní mělo – v protikladu ke vžitým a prověřeným pedagogickým zásadám – např. postupovat od složitějšího k jednoduššímu? Od neznámého ke známému? Že by se historie, i ta literární, měla probírat na přeskáčku? Nebo od konce zpátky k začátku?

Vhodných didaktických postupů pro každý předmět a jeho učebnice – jak odborníci vědí – není zas až tolik, abychom si skutečně mohli bez omezení vybírat. Učební látku většinou skutečně nelze jen tak bez rozmyslu přesouvat z ročníku do ročníku, nebo z měsíce do měsíce. A to se ani neodvoláváme na „prostupnost“ jednotlivých tříd a škol. A přesto směrnice MŠMT pro získání a obnovení schvalovacích doložek učebnic např. stanovuje, že doložku nesmějí dostat nebo obnovit beze změn a nové obhajoby ty učebnice, které byly vytvořeny před oficiálním uvedením RVP, a to i přes to, že velká část prozíravých autorů a nakladatelů již léta ve svých učebnicích předjímá progresivní trendy připravovaných kurikulárních materiálů i osvědčených zahraničních postupů.

Jako jeden z velkých současných problémů a negativních trendů pocitují autoři a nakladatelé učebnic oficiální podporování tvorby učebnic učiteli přímo na školách. Tento trend nedávno nastartovalo samotné MŠMT. Odpovědní pracovníci zřejmě nedomysleli důsledky – nebo o nich ani nepřemýšleli. Tímto rozhodnutím, finančním zvýhodněním této tvorby a uvedením do praxe by bylo nastoleno několik skutečně velkých problémů, které by mohly negativně poznamenat kvalitu výuky na celou řadu let. I kdybychom pominuli fakt, že tato absurdní tendence reálně ohrožuje stávající nakladatelství učebnic a vytváří v podstatě nekalou konkurenci autorům platných a „ověřovaných“ učebnic, nemůžeme pominout hrozbu razantního a téměř okamžitého poklesu kvality učebnic a učebních materiálů. Rozhodně nechceme s despektem pohlížet na učitele a tvrdit, že nejsou schopni učebnice vytvořit – naopak – vždyť celá řada autorů a spoluautorů stávajících učebnic jsou právě učitelé – ale rozhodně nelze pominout skutečnost, že i bez vytváření vlastních učebnic jsou tito učitelé během školního roku plně vytíženi, obzvláště když do praxe právě vstupuje nová školská reforma. Stávající autoři z řad učitelské veřejnosti vám jistě potvrdí, že na učebnicích pracují převážně o prázdninách a ve svém osobním volnu.

Proti tomuto „zlaicizování“ tvorby učebnic svědčí i další závažné argumenty. Např. to, že stávající učebnice oficiálních nakladatelství absolvují nejméně jednou za šest let (pokud chtějí získat doložku MŠMT, která je pro kmenové učebnice ZŠ dokonce povinná) složitá schvalovací řízení MŠMT s celou plejádou lektorů, a to jak odborných, didaktických, jazykových (Jazykové sdružení, ÚJČ AV ČR), nebo zástupců institucí a organizací doporučených MŠMT (jako je Biskupská konference, Ekumenická rada církví, Židovská obec, Muzeum romské kultury apod.). Pro některé učebnice našeho nakladatelství si MŠMT prostřednictvím své úřednice vyžádalo až neskutečných 108 posudků. Od roku 2005 se schvalovací řízení MŠMT ještě více zkomplikovalo, zpřísnilo a prodloužilo zavedením jiné metodiky a též zavedením nových podrobných formulářů pro lektory. A naproti tomu stojí učebnice a didaktické materiály připravené školami a jejich jednotlivými učiteli – bez jakékoliv kontroly, lektorů, bez jakéhokoliv posuzování a hodnocení – a dokonce štědře sponzorované rozličnými granty, které by – podle našeho názoru – mohly být jinde využity užitečněji a efektivněji. Tato situace je stejně absurdní, jako by ministr průmyslu přesvědčoval řidiče, že optimální bude, když si každý z nich vyrobí doma svoje auto sám.

Dalším problémem se stává i dodržování autorských práv. Již z některých veřejnosti zpřístupněných didaktických materiálů, které byly vytvořeny na školách, je patrné, že se nejedná o nové kvalitní učebnice v pravém slova smyslu, ale pouze z velké části o kompiláty z jiných – již dříve vydaných – učebnic, a to jak myšlenkové, tak i faktické. Autoři těchto školních didaktických materiálů berou za samozřejmé, že jako zdroje využívají všech dostupných materiálů a že řada výkladů, cvičení atd. je pouze přejata ze zavedených učebnic. Některé ani nenapadne, že dělají něco protizákonného, neboť v pozici učitelů je toto samozřejmě povoleno. Autorský zákon však i v ČR začíná fungovat, a tak by v těchto jasných a prokazatelných případech na sebe jistě nenechala čekat celá řada soudních sporů.

Ještě v polovině 90. let MŠMT jednalo vůči nakladatelům a autorům učebnic celkem vstřícně, dokonce bylo realizováno několik společných setkání, jejichž cílem bylo zvyšování kvality českých učebnic a prohlubování spolupráce mezi MŠMT a nakladateli či autory učebnic. Dnes však jako by oběma nešlo o stejnou věc. Komunikace byla z rozhodnutí MŠMT přerušena a v současnosti nefunguje. I proto v současné době vzniká z iniciativy pedagogického nakladatelství FRAUS sdružení nakladatelů, které pod záštitou Svazu českých knihkupců a nakladatelů bude usilovat o obnovení pracovních kontaktů s MŠMT ČR – na bázi vzájemného respektování.

Při výčtu bolestivých míst, která trápí autory a nakladatele, nesmíme zapomenout ani na tzv. státní maturity, které byly oficiálně avizovány k uvedení již v 90. letech, ale které se stát stále ještě obává oficiálně spustit. A domnívám se, že je to docela rozumné, neboť jejich připravenost rozhodně není natolik seriózní, aby uvedení do škol mohlo být úspěšné. Jejich zahájení je přesouváno z roku na rok – a dokonce bych si osobně dovolila zapochybovat o vhodnosti tohoto projektu, a to hned z několika důvodů. Připomeňme si, že po roce 1989 byla státní část maturitních zkoušek spočívající v maturitní slohové práci s nesmírným jásotem zrušena. Dnes se okruh uzavírá a decizní sféra se snaží téměř o totéž, avšak v nižší kvalitě. Již několik let probíhají „státní maturity nanečisto“. Nedá mi to a se zájmem ráda nahlédnu do zadaných testů. Předně: Není žádným objevem, že testové otázky se čtyřmi odpověďmi k výběru je to nejjednodušší a zároveň nejméně průkazné, co může učitel žákovi nabídnout. Obzvláště když je zde zároveň nabízena tak snadná možnost opisování. Letošní podoba sice byla jiná, úvahová, ale nikoli méně kontroverzní. Ve všech ročnících zkušebních maturit, včetně letošního, byly chyby v zadání i v řešení, někdy skutečně hrubé. A jaké překvapení – státní maturitu měli letos vyhodnotit opět vlastní učitelé! Nikoliv tedy státní komise, kvůli čemuž se celá akce vlastně začala připravovat. A tak se domnívám – nikoli bez příčiny, že státní maturity takto připravené by jen poškodily maturující studenty – a paradoxně nejvíce ty nejlepší (kteří by samozřejmě nevyhověli vyhodnocení, které by bylo stanoveno chybně, – a také by nebylo možné je seriózně odlišit od těch, kteří svou práci pouze opsali).

Většinou své přednášky a příspěvky končívám odbornými přáními či perspektivou optimálního vývoje. Dnes se však musím spokojit s daleko menším přáním: Kéž se odpovědná místa v decizní sféře při dalším střídání židlí obsadí kompetentními osobnostmi, které si problémy a kvalitu českého školství vezmou za své

a skutečně již pro jejich řešení něco konkrétního udělají. Kéž jim záleží na vzdělání české mládeže alespoň tolik jako na jejich vlastní rodině, vzdělání vlastních dětí či na té jejich židli.

Literatura

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. Praha : VÚP, 2006.

Rámcový vzdělávací program pro gymnaziální vzdělávání. Praha : VÚP, 2006.

Rámcové vzdělávací programy pro obory vzdělání středního odborného vzdělávání. Praha : NÚOV, 2007.

Sdělení MŠMT k postupu a stanoveným podmínkám pro udělování a odnímání schvalovacích doložek učebnicím a učebním textům a k zařazování učebnic a učebních textů do seznamu učebnic (č. j. 18519/2005-20 z 12. 10. 2005); též www.msmt.cz. Praha : MŠMT ČR, 2005.

MARTINKOVÁ, V.; VÁŇOVÁ, M. *Tvorba učebnic. Výzkumná zpráva grantového úkolu I, II.* Praha : MŠMT ČR, 1993.

Poznámka: Při přípravě této práce bylo užito též dalších platných a rozpracovaných kurikulárních materiálů pro základní a střední školství v ČR, připravených zejména MŠMT ČR, CERMATem, SCIO, VÚP v Praze a NÚOV v Praze, dále materiálů z jednání nakladatelství učebnic iniciovaného nakladatelstvím FRAUS dne 18. 4. 2007, dalších odborných prací a učebnic autorky i jiných učebnic českého učebnicového trhu.